

УДК 930.85(477.7-16)"637"

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.165004

Світлана Іванова,*провідний науковий співробітник,**Інститут археології НАНУ,**Київ, Україна**svi1956@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0002-3318-8244>***Геннадій Тощев,***доцент кафедри історії України,**Запорізьський національний університет,**Запоріжжя, Україна**gennadt1951@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0001-6712-2828>*

БРОНЗОВА ДОБА ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я: ХРОНОЛОГІЯ КУЛЬТУР ТА МОЖЛИВІСТЬ КОНТАКТІВ

Метою статті є розгляд хронології та можливих контактів культур ранньої та середньої доби бронзи Північно-Західного Причорномор'я (ямна, катакомбна, бабинська), які проявилися в археологічних матеріалах. **Методи дослідження** ґрунтуються на діалектичному підході до аналізу і синтезу у вивченні давніх спільнот, з урахуванням нерівномірності історичного розвитку, визнанні щільного взаємозв'язку між палеоекологічними та історичними процесами, можливості прояву конвергентних тенденцій на історичному шляху носіїв археологічних культур. Для реконструкції історичної ситуації та культурно-історичних процесів, виявлення загального і особливого в історичному розвитку населення Північно-Західного Причорномор'я наприкінці III тис. до н.е. використовувалися порівняльно-історичний і хронологічний методи, метод екстраполяції. **Наукова новизна** результатів полягає в обґрунтуванні хронологічної позиції та можливості культурних контактів трьох культурних спільнот бронзової доби – ямної, катакомбної та бабинської. Можливість існування «контактного періоду» підтверджується спільністю деяких рис поховального обряду та форм кераміки. **Висновки.** У добу бронзи населення буджацької та катакомбної культур Північно-Західного Причорномор'я розвивалося паралельно протягом довгого часу (XXV–XX ст. до н.е.) та стало складовою частиною культурного кола Бабино. Фінал III тис. до н.е. пов'язаний з одночасним проживанням та контактами населення трьох культур: згасаючих буджацької та катакомбної – і прийшлою бабинською, а також подальшим їх симбіозом, включенням Північно-Західного Причорномор'я у західну периферію культурного кола Бабино.

Ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, буджацька культура, катакомбна культура, бабинська культура, бронзова доба.

Актуальність дослідження. Довгий час у курганній археології домінувала концепція «тріади бронзової доби», запропонована В. Городцовим (1905). Три головні виділені культури (ямна, катакомбна та зрубна) відповідали трьом хронологічним періодам бронзової доби та поетапно змінювали одна одну. З часом вони стали сприйматися як культурно-історичні спільноти, було також обгрунтовано існування інших культур (бабинська, сабатинівська, білозерська тощо). Накопичення археологічних даних привело до появи ряду проблем – як культурної атрибуції деяких типів поховань (та можливості їх співвідношення з конкретною археологічною культурою), так і хронологічної позиції тієї чи іншої культурної спільноти в контексті бронзової доби.

Введення радіовуглецевого датування в археологічні дослідження дало можливість скорегувати хронологічні рамки культур доби бронзи, поставити питання про часткову синхронність деяких з них. Але відповіді на ці питання виявилися досить складними та неоднозначними.

Метою статті є розгляд хронології та можливих контактів культур ранньої та середньої доби бронзи Північно-Західного Причорномор'я (ямна, катакомбна, бабинська), які проявилися в археологічних матеріалах.

Постановка проблеми. Дослідники по-різному трактують і хронологічну позицію, і, в зв'язку з цим – можливості контактів головних культур Степового Причорномор'я доби ранньої та середньої бронзи. Розгляд конкретного археологічного матеріалу, з урахуванням даних радіовуглецевого датування, може, на наш погляд, внести певну ясність в дану проблематику.

Співвідношення ямної (ЯК) та катакомбної культур (КК). Стосовно території Причорноморських степів існує дві точки зору – про часткову одночасність двох культурних масивів (Пустовалов, 1995; Рычков, 2002; Черных, & Орловская, 2004) та про короткочасне співіснування пізньоямного та катакомбного населення на визначених територіях (Братченко, 2001; Ніколова, & Черних, 1997). При цьому навіть визначалося, що черезполосне співіснування ямних та катакомбних племен в Північно-Західному Причорномор'ї (Тощев, 1979) не підтверджує їх одночасності (Отрощенко, 2001). Нарешті, радіовуглецеві дати у сукупності дозволили прийняти датування катакомбної КІС в інтервалі 2700–2000 рр. до н.е., тобто було визнано її співіснування з ямною КІС протягом досить довгого часу (Пустовалов, 2003; Отрощенко, Рассамакін, & Черних, 2008).

Співвідношення катакомбної (КК) та бабинської (БК) культур.

Майже всі дослідники вважають, що пізньокатакомбна культура (культури) слугували головним субстратом БК. Але, перш за все, немає узгодженості у датуванні БК, що впливає на реконструкцію її культурного оточення. Так, В. В. Отрощенко визначав час її існування ХХ–ХVІ ст. до н.е. (Отрощенко, Рассамакін, & Черних, 2008, с. 298). Р. О. Литвиненко (2009) наводить більш рані дати, які фактично змикаються (або ж навіть перетинаються) з датами ЯК, тим більше з катакомбними, у межах ХХІІ–сер. ХVІІІ ст. до н.е.

Але при цьому дослідник підкреслює, що передбабинський горизонт Дністровсько-Прутського межиріччя слід розцінювати як інгульський катакомбний. На його думку, не дивлячись на неодноразово згадувані та реально простежені ним паралелі у поховальному обряді місцевої ДПБК з буджакською культурою, переконливих підстав для ствердження про їх хронологічний стик або наступність, на сьогодні не існує.

Співвідношення ЯК та БК. Якщо позиціонування катакомбного населення як головного субстрату БК практично не викликає сумніву серед дослідників, то відносно ЯК єдність відсутня. Ще з моменту зародження уявлень про КБК дослідники (вважали, що її склад був багатокомпонентним. Однією з таких складових, або ж тою, що внесла певні елементи, передала традиції, виступала ЯК (Тощев, 1987; Тощев, & Сапожников, 1990; Березанская, Отрощенко, Чередниченко, & Шарафутдинова, 1986; Дергачев, 1986; Писларий, 1983; Демченко, 2007; Берестнев, 2001). Як відродження пізньоямних традицій, які відбилися у сфері ідеології, розглядали це питання й С. Братченко (2006) та Р. О. Литвиненко (2007). У той же час Р. Литвиненко (2009) вважає, що переконливих підстав для ствердження або наступності, на сьогодні не існує.

Нагадаємо при цьому, що на єдність антропологічного типу частини носіїв буджакської та бабинської культур вказувала С. Круц (1997).

Північно-Західне Причорномор'я

У контексті даної проблематики зупинимося більш детально на розгляді культур цієї території, розглянувши можливість контактів та їх відображення в археологічному матеріалі.

Буджакська культура¹ – катакомбна культура. Одним з головних аргументів противників синхронізації ЯК та КК є відсутність у курганах змінної стратиграфії. С. Братченко пояснював цю ситуацію тим, що катакомбні поховання розташовувалися подалі від центру, аніж ямні, радіус кола, уздовж якого вони розмішувалися, більше. Ми вважаємо, що саме планіграфія, чітка організація сакрального простору, яка не припускала порушення як однокультурних поховань, так і різних культур, є непрямим підтвердженням відносної одночасності².

Поховальний обряд. У деяких похованнях спостерігається своєрідний синкретизм, наприклад, уступ при похованні з вхідним колодезем у Тараклії (рис. 1,4). Традиційно скорчений стан на спині у катакомбах пов'язують з ЯК. Досить багато й могил, у яких померлий лежить у слабоскорченому стані на спині, що, мабуть є однією з перехідних або синкретичних форм, що об'єднує випростане та скорчене розташування померлих. Позиція кістяків у серії поховань повторює характерну для

---

¹ Своєрідна культура Північно-Західного Причорномор'я, яка є складовою частиною ямної культурно-історичної спільноти.

² Можливо, було відомі (або спостерігалися візуально) місця здійснення поховань, а наявність визначених зв'язків між соціумами зставляло проявляти обережність в процесі земляних робіт на кургані.

буджакських комплексів – скорчено на спині або ж з нахилом на бік (рис. 2,3; 6), іноді зі сполученням цих позицій у колективних похованнях. Наявність пізньоямних рис у катакомбній культурі, особливо раннього етапу, відзначають багато дослідників (Пустовалов, 2000; Болтрик, Левченко, & Фиалко, 1991; Toshev, 2013).

Поховальний інвентар. Ми припускаємо, що зв'язки катакомбного населення з носіями буджакської культури проявлялися і в керамічному комплексі останніх (рис.4), і в матеріальній культурі катакомбників (рис.1, 5). В катакомбах наявна кераміка буджакського обліку, головним чином, амфори та банки, при цьому й позі у цих похованнях співставні з буджакськими³.

Вплив катакомбної культури фіксується досить визначено у наявності (імітацій). Для неї характерно переважання приземистих форм, що могло бути сприйнято буджацьким населенням. Імітації в катакомбній кераміці проявилось як у формах деяких посудів (рис.4.2,7; 4.4,9), так й у перенесенні традиційної катакомбної орнаменталі на буджацький посуд (рис. 4. 3,8; 4. 5,10). В могильнику Новоградівка присутні глиняні воронки – інвентар, властивий для пізньоямних та ранньокатакомбних поховань Подоння (Кияшко, 2002). Цей напрямок зв'язків маркують й знахідки в нижньодонських похованнях КК посуду, який співставляється з буджацькими банками Північно-Західного Причорномор'я. Саме такі аналоги для нижньодонських старожитностей наводять дослідники (Братченко, 2001, с. 32; с. 149, рис. 76, 10; с. 153, рис. 80, 4; Пустовалов, 2003).

З усього комплексу кам'яних шлифованих топорів, які походять з буджацьких поховань, два визначаються як ямно-катакомбні, типу Аккермень (Семенівка 8/16; Алкалія 5/6), вони співвідносяться з другою половиною III тис. до н.е. Булава з чорного діориту в похованні Алкалія 33/3 (рис. 6,1) також має схожість з катакомбними (Клочко, 2006, с. 70). В наявності також є «змішанні» набори з шнурових та ямних вістрів стріл – катакомбне поховання Талмаз 3/15 (рис. 6.2)⁴.

Катакомбна культура – бабинська культура.

Поховальна споруда. В Північно-Західному Причорномор'ї переважають впускні поховання в курганах, відомі також в Буджацькому степу, відомі й ґрунтові могильники (Тоцев, 1987). Поховальні споруди представлені п'ятьма головними типами (Субботин, 2013, с. 282-283). Поодинокими є знахідки бабинських катакомб⁵. Це ще раз підтверджує думку про зв'язок підбійних могил з катакомбами.

Дослідники визначають, що скорчений на лівому боці стан, посилення скорченості ніг похованих, поява ям з уступами та підбоями на пізньому

³ Характерно, що загальні риси в обох культурах проявляються у рамках тих курганных могильників, де наявна велика кількість катакомбних поховань (наприклад, могильники у селі Вишневе та Лиман).

⁴ Автори вдячні В. Клочко за консультацію по данному питанню.

⁵ В кургані Вапнярка, к. 4 бабинські поховання здійснені як у ямах овальної форми, так і в катакомбах, при цьому у кургані знаходились й власне катакомби. (Іванова, Островерхов, & Савельєв, 2012).

етапі КК відповідає головній характеристиці пам'яток бабинської культури (Отрощенко, 2001). Новий поховальний обряд, своєрідна революція у світогляді, співвідносяться з генетичною спадковістю між катакомбними та бабинськими старожитностями (Литвиненко, 2002). У той же час припускається, що ранні старожитності бабинської культури фактично є фінальнокатакомбними, які підпали під зовнішній інокультурний вплив (Санжаров, 2011).

Поховальний інвентар. Виразних знахідок катакомбного вигляду в БК майже не спостерігається; можливо, з катакомбним впливом пов'язані деякі бабинські посудини низьких пропорцій. Декілька горщиків з катакомбних поховань прикрашені по плечикам петлями, які виконані відбитками шнура – Балабанешть 1/1; Нові Дуруїтори 3/2 (рис. 6. 3,4). Горщики з орнаментом біконічністю та високими пропоціями нагадують посуд БК. Це можна розглядати як свідчення пізнього часу цих катакомбних поховань.

Безсумівно, вплив буджацької культури більш вітчутний. В цілому ж, треба визнати катакомбні пам'ятки Північно-Західного Причорномор'я (враховуючи нечисленні поховання на території Румунії) крайнім західним ареалом КЮ (Toschev, 2013). Особливі специфіки в матеріальній культурі регіону не спостерігається, а деяка своєрідність у вигляді відносно бідності пам'яток може пояснюватися їх периферійністю. Можливо це й пояснює той факт, що «катакомбний спадок» не проявляється у БК регіону так виразно, як в інших ареалах.

Буджацька культура – бабинська культура

На думку Г. Тощева, про генетичний зв'язок (або «доживання» частини носіїв буджацького населення) свідчать декілька ознак: 1 – один з типів поховальних конструкцій (ями з уступом); 2 – стан кістяків (скорчено на боці); 3 – деякі форми кераміки.

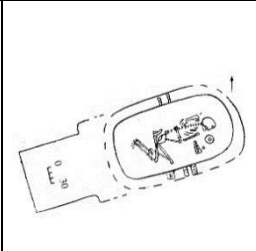
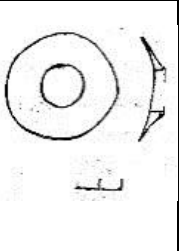
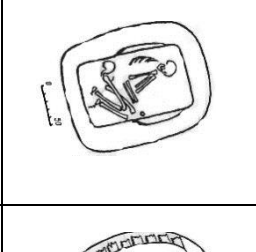
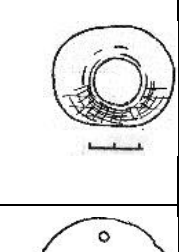
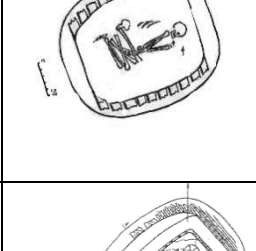
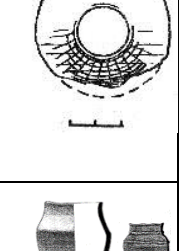
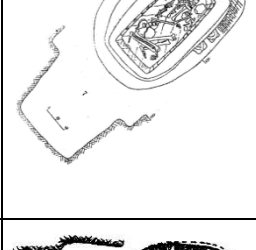

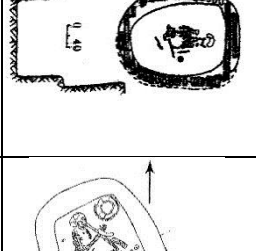
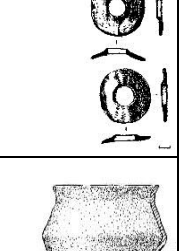
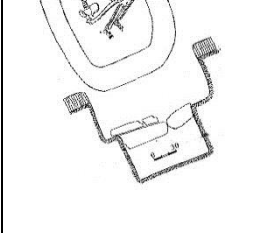
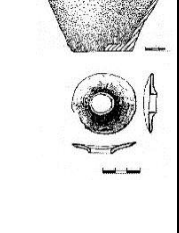
Відомі на сьогодні подібні конструкції (ями з уступом) в зоні Північно-Західного Причорномор'я зведені нами у таблицю:

Таблиця 1

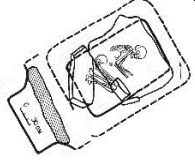

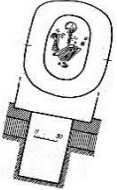

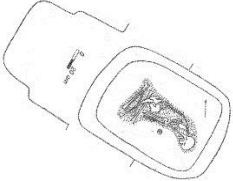

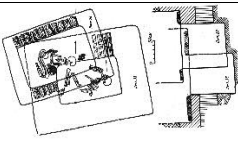

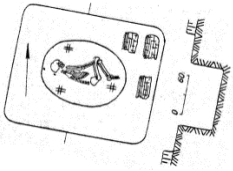

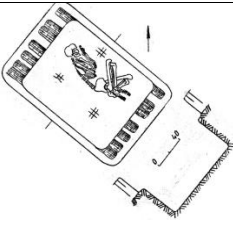
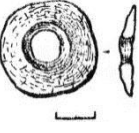
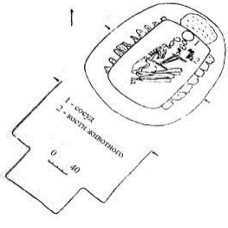
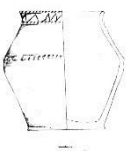
Основні відомості про комплекси з уступами

№ п/п	Пункт	Комплекс	Інвентар	КЮ	1 – крейда 2 – охра 3 – тлін	Інші поховання в тому ж насипу	Джерело
1	Фрикацей 4/28			+		ЯК, КМК	[57]

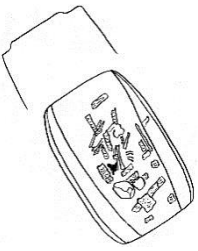
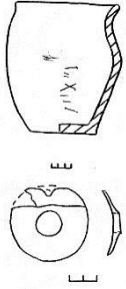
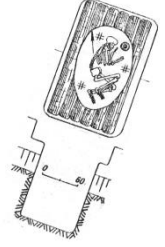
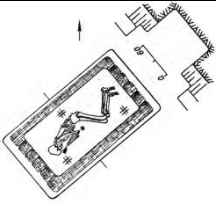
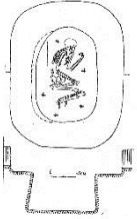

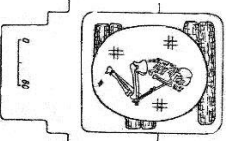
Продовження таблиці 1

2	Фрикацей, 4/16			+		ЯК, КМК	[57]
3	Городне II 9/8				2	ЯК??	[50]
4	Городне II 9/9				2-	ЯК??	[50]
5	Румянцеве 1/12					КМК	[4]
6	Белабень II, 6/5					?	[45]
7	Казакля, 17/13				3	Ус, ЯК, КК	[2]

Продовження таблиці 1

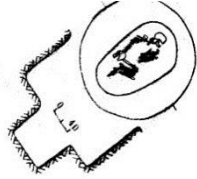
8	Калчеве, 3/8				3	ЯК, КМК	[47]
9	Кочковате, 28/13				1 2	ЯК	[12]
10	Біленьке, п. 49, ґрунт. мог.					ґрунт. мог. КК	[11]
11	Вишневе, 17/29, 33			+	2 3	ЯК, КК	[17]
12	Хаджимус, 2/11				2 3	ЯК	[58]
13	Хаджимус, 2/12					ЯК	[58]
14	Каланчак, 3/8						[54]

Продовження таблиці 1

15	Струмок, 1/17			+			[54; 13]
16	Хаджимус, 2/15			+	2 3	ЯК	[58]
17	Кіркаєшть 4/4					ЯК	[58]
18	Манга, 3/4					ЯК	[1; 62]
19	Урсоая, 3/10					ЯК, КК	[58]
20	Белабень II, 13,9					?	[45]

Продовження таблиці 1

21	Белабень II, 6,2					?	[45]

З 20 наведених у таблиці комплексів одна яма має заплечки⁶ – Струмок, 1,17 (Ветчинникова, 1996).

Можливо виділення декількох варіантів: прямокутні верхня та нижня ями; обидві овальні; верхня прямокутна, нижня овальна (дуже рідко). В поодиноких випадках фіксується перекриття нижньої ями кам'яними брилами.

Скорченність похованих різна. Переважає поза на лівому боці з піднесеними до обличчя кистями рук. Домінуючою є північна орієнтація небіжчика, з відхиленням, орієнтація. З даної серії 15 поховань супроводжувалися інвентарем – 12 пряжок та 7 посудин, у 4-х випадках спільно. Одне супроводжувалося кременем (шкрябачка та відщип). З них 13 похованих орієнтовані у межах від 0 до 180 градусів, і тільки 3 мали орієнтацію на захід, із відхиленням. Більш різноманітна орієнтація у кістяків без інвентарю.

Кераміка з цих поховань досить виразна, вона представлена біконічним посудом, чотири з них орнаментовані пружками. Останні відповідають групі 1 по класифікації Є. Савви (1992, с. 101). Слід додати, що подібний посуд зустрінутий і в похованнях інших конструкцій.

Поширеною категорією інвентарю в ямах з уступом виступають також пряжки. Усього знайдено 12 круглих пряжок та одна підовальна (Калчево, 3,8). Усі поховання з пряжками орієнтовані на схід з відхиленням, виключення складають 2 комплекси – Хаджімус, 2,12 та Казаклія, 17,13. Виходячи з типології пряжок (та їх співвідношення з хронологічними етапами БК), дані комплекси (ями з уступом) не відносяться до ранніх⁷.

Поховальний інвентар. Нарешті, необхідно вказати на певний буджацький спадок у керамічному комплексі БК (рис. 7). В керамічному асамбляжі БК наявні поодинокі знахідки банок та амфор, частіше – кубки. Ці типи власне не характерні для БК та, мабуть, мають витoki в буджацькій кераміці. Серед кубків наявні грубо виготовлені екземпляри, що в деякій мірі в цілому властиво для посуду бабинського населення Північно-

⁶ Дуже часто дослідники розглядають їх як синоніми. Під ямою з уступом ми розуміємо яму з виступами по усіх боках, яма з заплечками – виступи уздовж довгих сторін.

⁷ Лише наявність своєрідного інвентарю дала можливість для атрибуції їх періодом БК, а не ЯК.

Західного Причорномор'я. Але слід нагадати, що зустрічаються й тонкостінні вироби з добре заглаженою поверхнею. Деякі з кубків знайдені в похованнях зі слабоскорченим станом кістяка на боці (Петродолинське, 2/1), які дослідники відносять до ранніх (Савва, 1992). Банка присадкуватої форми з насічками по вінцю (рис. 7. 3,6) з бабинського поховання Струмок, 5/6, скоріш за все, є наслідуванням, оскільки техніка її виготовлення є бабинською. Аналогом їй є посудина з буджацького поховання Оланешть 1/26 (Яровой, 1990, с. 151, рис. 65. 2)⁸.

Обговорення

Становлення культурного кола Бабино датують часом біля 2200 BC, при цьому бабинський культурогенез розглядається дослідниками в контексті утворення блоку посткатакомбних культур фіналу середньої бронзи (Литвиненко, 2009). Вперше на співвідношення ямних, катакомбних та бабинських (в комплексі) пам'яток в Північно-Західному Причорномор'ї звернув увагу В. Дергачев (1986). Він зазначив, що кераміка БК проявляє невелику подібність з катакомбною. Дослідник відзначав, що, швидше за все, слід говорити про паралельний розвиток ЯК та КК та подальшій заміні їх населенням БК. Подібні висновки зроблені також й у працях Г. Тощева (1987).

Якраз з періодом 2200–2000 BC зв'язується фінал головних культур, представлених у причорноморських степах з початкового етапу доби бронзи. Завершують своє існування ЯК та КК, культура кулястих амфор. Блок культур шнурової кераміки зберігається лише у зоні лісостепу, де відомі пам'ятки середньодіпровської культури, які датуються першою чвертю II тис BC (Szmyt, 1999). Судячи по невеликій кількості радіовуглецевих дат у діапазоні XXI–XX BC, нечислене населення ЯК та КК доживає до початку наступної археологічної епохи, яка пов'язується з формуванням нових культур, щоб стати одним з субстратів нового й досить міцного культурного утворення – культурного кола Бабино. Генетична спорідненість населення буджацької та БК Північно-Західного Причорномор'я підтверджують дослідження ДНК (Іванова, & Никитин, 2012).

Висновки. Ми вважаємо, що треба визнати той факт, що пізнє населення буджацької та катакомбної культур Північно-Західного Причорномор'я розвивалося паралельно протягом довгого часу (XXV–XX ст. до н.е.) та стало складовою частиною нового (прийшлого)

---

⁸ При вивченні нами цього типу кераміки виявлено, що в буджацькій культурі під час виготовлення банок стінки посудів, як правило, кріпилися нахлистом на дно, в банці з поховання Струмок 5/6 спостерігається інший прийом – края днища кріпилися зовні до стінок посудини. Така техніка звичайна при виготовленні бабинської кераміки, при подібному кріпленні утворюються закраїни, котрі заглажуються з різним ступенем ретельності. На посуді з Струмка закраїна була знівельована проведеною пальцем бороздою, таким прийомом було відделено піддон. Незважаючи на імітацію зовнішнього вигляду буджацької банки, червоний колір обпалу, технологічні прийоми (як і грубе тісто, в цілому), відповідає БК.

соціального організму. Останній залишив пам'ятки, які співставляються з бабинською культурою, носії якої з'явилися у регіоні біля ХХІІ ст. до н.е. Аналіз матеріальної культури та радіовуглецевих дат не дозволяє нам погодитися з думкою дослідників, які вбачають хронологічний проміжок між ЯК та БК (Отрощенко, 2001; Отрощенко, Рассамакін, & Черних, 2008), або ж не вбачають ніяких зв'язків між ними, не дивлячись на хронологічну близькість. В Північно-Західному Причорномор'ї фінал ІІІ тис. до н.е. пов'язаний з одночасним проживанням та контактами населення трьох культур – згасаючих буджацької та катакомбної і прийшлою бабинською, а також подальшим їх симбіозом.

Палеоекологічні дослідження свідчать про катастрофічність природних змін у цей час (Герасименко, 2004; Гольева, 2000; Демкин, Сергацков, & Дёмкина, 2004). Таким чином, наслідки «кліматичної події 4200 calBP» (Иванова, Киосак, & Виноградова, 2011, 2011а). виявилися зовсім іншими і за силою, і за характером, і за наслідками, ніж попередня кліматична аномалія ранньої бронзової доби («кліматична подія 5300 cal.BP»). Замість трансформації культур та активізації культурно-історичних процесів, розквіту економіки нового типу, як це мало місце в період переходу до епохи бронзи, ми можемо фіксувати культурний колапс, однозначний фінал цілої мережі культур, включення Північно-Західного Причорномор'я у західну периферію культурного кола Бабине.

Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні хронологічної позиції та можливості культурних контактів трьох культурних спільнот бронзової доби – ямної, катакомбної та бабинської. Можливість існування «контактного періоду» підтверджується спільністю деяких рис поховального обряду та форм кераміки.

Перспективи подальших досліджень полягають у побудові моделей історичного розвитку Північно-Західного Причорномор'я за доби ранньої та середньої бронзи.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Агульников, С.М., & Бубулич, В.Г. (1998). Погребения финального этапа средней бронзы степной зоны республики Молдова. В *Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности и культурно-исторической общности многоваликовой керамики* (с. 135-142.). Запорожье.
- Берестнев, С.И. (2001). Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология и периодизация. В *Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология, периодизация*, Материалы международной конференции, посвященной 100-летию периодизации В.А.Городцова бронзового века южной половины Восточной Европы (с. 169-172). Самара: ООО НТЦ.
- Березанская, С.С., Отрощенко, В.В., Чердниченко, Н.Н., & Шарафутдинова, И.Н. (1986). *Культуры эпохи бронзы на территории Украины*. Киев: Наукова думка.

- Братченко, С.Н. (2001). *Донецька катакомбна культура раннього етапу*. Луганськ: Шлях.
- Братченко, С.Н. (2006). Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*, 6, 32-31.
- Болтрик, Ю.В., Левченко, В.Н., & Фиалко, Е.Е. (1991). О позднеямных чертах в катакомбном погребальном обряде. В *Катакомбные культуры Северного Причерноморья* (с. 57-84). Киев: РАМУС.
- Ветчинникова, Н.Е. (1996). Поховання епохи бронзи з курганів поблизу с. Струмок Одеської області. *Археологія*, 1, 141-146.
- Герасименко, Н.П. (2004). *Розвиток зональних ландшафтів четвертинного періоду на території України*. (Автореферат дисертації доктора географічних наук). Інститут географії НАНУ, Київ.
- Гольева, А.А. (2000). Взаимодействие человека и природы в Северо-Западном Прикаспии в эпоху бронзы. *Труды Государственного Исторического Музея*, 120, 10-30.
- Городцов, В.А. (1905). Результаты археологического исследования в Изюмском уезде Херсонской губернии в 1901 году. В *Труды XII Археологического съезда* (Т. 1, с. 174-225). Москва.
- Демкин, В.А., Сергацков, И.В., & Дёмкина, Т.С. (2004). Динамика природных условий и древнее население восточноевропейских степей с эпохи бронзы до средневековья. *Известия Российской Академии Наук. Серия географическая*, 3, 41-47.
- Демченко, Т. (2007). Археологические исследования курганов левобережья Среднего Прута (раскопки 1982 и 1984 гг). *Tyragetia. Serie nouă*, 1 [16], 1, 195-215.
- Дергачев, В.А. (1986). *Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы*. Кишинев: Штиинца.
- Иванова, С.В., Киосак, Д.В., & Виноградова, Е.И. (2011). Модели жизнедеятельности населения Северо-Западного Причерноморья и климатические аномалии (6200–2000 лет до н. э.). *Stratum plus*, 2, 101-140.
- Иванова, С., Киосак, Д., & Виноградова, Е. (2011а). *Палеоэкология и культурная динамика. Голоцен Северо-Западного Причерноморья*. Saarbrücken: LAP Lambert.
- Иванова, С.В., & Никитин, А.Г. (2012). Популяционная динамика степных культур энеолита и ранней бронзы с точки зрения археогенетики. *Stratum plus*, 2, 31-45.
- Иванова, С.В., Островерхов, А.С., & Савельев, О.К. (2012). *Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья*. Киев: КНТ.
- Кияшко, А.В. (2002). *Культурогенез на востоке катакомбного мира*. Волгоград: ВГУ.
- Клочко, В.І. (2006). *Озброєння та військова справа давнього населення України*. Київ: АртЕк.
- Круц, С.І. (1997). Антропологічний склад населення. В *Давня історія України* (Т.1, с. 529-544). Київ: Наукова думка.
- Литвиненко, Р.А. (2002). Катакомбное наследие в бабинской культуре. В *Степи Евразии в древности и средневековье*, Материалы международной научной конференции (с. 183-190). Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа.
- Литвиненко, Р.О. (2007). Обставини і чинники бабинської культурогенези. *Вісник Донецького університету. Серія Б: гуманітарні науки*, 1-2, 109-116.

- Литвиненко, Р.О. (2009). *Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток)*. (Автореферат дисертації доктора історичних наук). Інститут археології НАНУ, Київ.
- Ніколова, А.В., & Черних, Л.А. (1997). До однієї з концепцій соціального розвитку носіїв катакомбної культури. *Археологія*, 1, 107-119.
- Отрощенко, В.В. (2001). *Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення)*. Київ: ІА НАНУ.
- Отрощенко, В.В., Рассемакін, Ю.Я., & Черних, Л.А. (2008). Доба бронзи на теренах України. В *Україна. Хронологія розвитку* (Т.1, с. 219-331). Київ: КВШЦ.
- Петренко, В.Г. (1991). Курган бронзового века у с. Старые Беляры. В *Вороновка II. Поселение позднебронзового века в Северо-Западном Причерноморье* (с. 77-91). Київ: Наукова думка.
- Писларий, И.А. (1983). *Культура многоваликовой керамики Восточной Украины*. (Автореферат диссертаций кандидата исторических наук). Институт археологи АН СССР, Москва
- Пустовалов, С.Ж. (1995). О возможности реконструкции сословно-кастовой системы по археологическим материалам. В Г.Н. Тоцев (Ред.), *Древности степного Причерноморья и Крыма* (Т. 5, с. 21-35). Запорожье: Запорожский государственный университет.
- Пустовалов, С.Ж. (2000). Етносоціальна характеристика ямного суспільства Північного Причорномор'я. *Наукові записки НаУКМА. Історія*, 18, 156-165.
- Пустовалов, С.Ж. (2003). Анализ радиоуглеродных дат из погребений ямной и катакомбной общностей, опубликованных в BPS № 7 1999. *Vita Antiqua*, 5-6, 45-59.
- Рычков, Н.А. (2002). К вопросу о сосуществовании носителей ямной и катакомбной культур. В *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V в. н.э.)*, Материалы III Международной конференции (с. 120–122). Тирасполь: ПГУ.
- Савва, Е.Н. (1992). *Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского междуречья*. Кишинев: Штиинца.
- Санжаров, С.Н. (2011). Финальнокатакомбные материалы поселения Заозерное I в Подонцовье и некоторые вопросы интерпретации позднейших катакомбных памятников. В *Матеріали та дослідження з археології Східної України* (с. 164-177). Луганськ: СЛУ.
- Субботин, Л.В. (2013). Культура многоваликовой керамики. В И.В. Бруяко, Т.Л. Самойлова (Ред.), *Древние культуры Северо-Западного Причерноморья* (с. 276-292.). Одесса: СМІЛ.
- Тоцев, Г.Н. (1979). О культурно-хронологическом соотношении ямных и катакомбных погребений в Северо-Западном Причерноморье. В *Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы*, Тезисы докладов конференции (с. 36-37). Донецк.
- Тоцев, Г.Н. (1987). *Средний период бронзового века Юго-Запада СССР. Запорожье*. Депонировано в ИНИОН АН СССР 19.06.1987, № 29903.
- Тоцев, Г.Н., & Сапожников, И.В. (1990). Курганная группа у станции Фрикацей. *Древности степного Причерноморья и Крыма*, 1, 13-31.
- Черных, Е.Н., & Орловская, Л.Б. (2004). Радиоуглеродная хронология древнеямной общности и истоки курганных культур. *Российская археология*, 1, 84-99.
- Яровой, Е.В. (1990). *Курганы эпохи энеолита–бронзы Нижнего Поднестровья*. Кишинев: Штиинца.

- Szmyt, M. (1999). *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe 2960–2350 BC* [Monograph]. Poznań: Adam Mickiewicz University.
- Toshev, G. (2013). In the West of the Catacomb Area. In A. Koško (Ed.), *The Ingul–Donets Early Bronze Civilization As springboard for Transmission of Pontic Cultural Patterns to the Baltic Drainage Basin 3200– 1750 BC* (Vol. 18, pp. 72-85). Poznań: Baltic-Pontic Studies.

REFERENCES

- Agulnikov, S.M., & Bubulich, V.G. (1998). Pogrebeniia finalnogo etapa srednei bronzy stepnoi zony respubliki Moldova [Burials of the final stage of the middle bronze of the steppe zone of the Republic of Moldova.]. In *Problemy izucheniia katakombnoi kulturno-istoricheskoi obshchnosti i kulturno-istoricheskoi obshchnosti mnogovalikovo keramiki* [Problems of studying the catacomb cultural-historical community and cultural-historical community of multi-celled ceramics] (pp. 135-142.). Zaporozhe [in Russian].
- Berestnev, S.I. (2001). Bronzovyi vek Vostochnoi Evropy: kharakteristika kultur, khronologii i periodizatsiia [Bronze Age of Eastern Europe: Characteristics of Cultures, Chronology and Periodization]. In *Bronzovyi vek Vostochnoi Evropy: kharakteristika kultur, khronologii, periodizatsiia* [Bronze Age of Eastern Europe: the characteristics of cultures, chronology, periodization], Proceedings of the International Conference, dedicated to the 100th anniversary of the periodization of V.A. Gorodtsov Bronze Age southern half of Eastern Europe (pp. 169-172). Samara: OOO NTTc [in Russian].
- Berezanskaia, S.S., Otroshchenko, V.V., Cherednichenko, N.N., & Sharafutdinova, I.N. (1986). *Kulturny epokhi bronzy na territorii Ukrainy* [Bronze Age Cultures in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Boltrik, Iu.V., Levchenko, V.N., & Fialko, E.E. (1991). O pozdneiamnykh chertakh v katakombnom pogrebalnom obriade [About the late pit features in the catacomb funeral rite.]. In *Katakombnye kulturny Severnogo Prichernomoria* [Catacomb cultures of the Northern Black Sea region] (pp. 57-84). Kyiv: RAMUS [in Russian].
- Bratchenko, S.N. (2001). *Donetska katakombna kultura rannogo etapu* [Donetsk catacomb culture of the early stage]. Lugansk: Shliakh [in Ukrainian].
- Bratchenko, S.N. (2006). Leventcovskaia krepost. Pamiatnik kulturny bronzovogo veka [Leventsov fortress. Bronze Age Monument]. *Materialy ta doslidzhennia z arkhologii Skhidnoi Ukrainy*, 6, 32-31 [in Russian].
- Chernykh, E.N., & Orlovskaiia, L.B. (2004). Radiouglerodnaia khronologiiia drevneiamnoi obshchnosti i istoki kurgannykh kultur [Radiocarbon chronology of the ancient pit community and the origins of the kurgan cultures]. *Rossiiskaia arkheologiiia*, 1, 84-99 [in Russian].
- Demchenko, T. (2007). Arkheologicheskie issledovaniia kurganov levoberezhia Srednego Pruta (raskopki 1982 i 1984 gg) [Archaeological research of the mounds on the left bank of the Sredny Prut (excavations 1982 and 1984)]. *Tyragetia. Serie nouă*, 1 [16], 1, 195-215 [in Russian].
- Demkin, V.A., Sergatckov, I.V., & Demkina, T.S. (2004). Dinamika prirodnykh uslovii i drevnee naselenie vostochnoevropeiskikh stepei s epokhi bronzy do srednevekovia [The dynamics of natural conditions and the ancient population of

- Eastern European steppes from the Bronze Age to the Middle Ages]. *Izvestiia Rossiiskoi Akademii Nauk. Serii geograficheskaja*, 3, 41-47 [in Russian].
- Dergachev, V.A. (1986). *Moldaviia i sosednie territorii v epokhu bronzy* [Moldova and the neighboring territories in the Bronze Age]. Kishinev: Shtiintca [in Russian].
- Goleva, A.A. (2000). Vzaimodeistvie cheloveka i prirody v Severo-Zapadnom Prikaspii v epokhu bronzy [The interaction of man and nature in the North-Western Caspian Sea in the Bronze Age]. *Trudy Gosudarstvennogo Istoricheskogo Muzeia*, 120, 10-30 [in Russian].
- Gorodtsov, V.A. (1905). Rezultaty arkheologicheskogo issledovaniia v Iziumskom uезде Khersonskoi gubernii v 1901 godu [The results of archaeological research in the Izium district of the Kherson province in 1901]. In *Trudy XII Arkheologicheskogo sezda* [Proceedings of the XII Archaeological Congress] (Vol. 1, pp. 174-225). Moscow [in Russian].
- Herasymenko, N.P. (2004). *Rozvytok zonalnykh landshaftiv chetvertynnoho periodu na terytorii Ukrainy* [Development of zonal landscapes of the Quaternary period in the territory of Ukraine]. (Extended abstract of Doctor's thesis). Instytut heohrafii NANU, Kyiv [in Russian].
- Iarovoi, E.V. (1990). *Kurgany epokhi eneolita-bronzy Nizhnego Podnestrovia* [Mounds of the Eneolithic-Bronze Age of the Lower Dniester]. Kishinev: Shtiintca [in Russian].
- Ivanova, S.V., Kiosak, D.V., & Vinogradova, E.I. (2011). Modeli zhiznedeiatelnosti naseleniia Severo-Zapadnogo Prichernomoria i klimaticheskie anomalii (6200–2000 let do n. e.) [Life models of the population of the North-Western Black Sea region and climatic anomalies (6200–2000 years BC)]. *Stratum plus*, 2, 101-140 [in Russian].
- Ivanova, S., Kiosak, D., & Vinogradova, E. (2011a). *Paleoekologiiia i kulturnaia dinamika. Golotcen Severo-Zapadnogo Prichernomoria* [Paleoecology and cultural dynamics. Holocene of the North-Western Black Sea Region]. Saarbrücken: LAP Lambert [in Russian].
- Ivanova, S.V., & Nikitin, A.G. (2012). Populiatcionnaia dinamika stepnykh kultur eneolita i rannei bronzy s tochki zreniia arkheogenetiki [Population dynamics of the steppe cultures of the Eneolithic and Early Bronze Age from the point of view of archeogenetics]. *Stratum plus*, 2, 31-45 [in Russian].
- Ivanova, S.V., Ostroverkhov, A.S., & Savelev, O.K. (2012). *Ocherki istorii i arkheologii Dnestro-Bugskogo mezhdurechia* [Essays on the history and archeology of the Dniester-Bug interfluve.]. Kyiv: KNT [in Russian].
- Kiiashko, A.V. (2002). *Kulturogenez na vostoke katakombnogo mira* [Kulturagenesis in the east of the catacomb world]. Volgograd: VGU [in Russian].
- Klochko, V.I. (2006). *Ozbroiennia ta viiskova sprava davnoho naseleunia Ukrainy* [Arms and military affairs of the ancient population of Ukraine]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].
- Kruts, S.I. (1997). Antropolohichnyi sklad naseleunia [Anthropological composition of the population]. In *Davnia istoriia Ukrainy* [Ancient history of Ukraine] (Vol.1, pp. 529-544). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Litvinenko, R.A. (2002). Katakombnoe nasledie v babinskoi culture [Catacomb heritage in Babin culture]. In *Stepi Evrazii v drevnosti i srednevekove* [Steppes of Eurasia in antiquity and the Middle Ages], Proceedings of the International Conference (pp. 183-190). St.Petersburg: Izdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitazha.
- Lytvynenko, R.O. (2007). Obstavyny i chynnyky babynskoi kulturohenezy [Circumstances and factors of Babin culture culture]. *Visnyk Donetskoho universytetu. Serii B: humanitarni nauky*, 1-2, 109-116 [in Ukrainian].

- Lytvynenko, R.O. (2009). *Kulturne kolo Babyne (za materialamy pokhovalnykh pam'iatok)* [Cultural circle of Babyn (based on materials of burial places)]. (Eztended abstract of Doctor's thesis). Instytut arkeolohii NANU, Kyiv [in Ukrainian].
- Nikolova, A.V., & Chernykh, L.A. (1997). Do odniiei z kontseptsii sotsialnoho rozvytku nosiiv katakombnoi kultury [One of the concepts of social development of carriers of catacomb culture]. *Arkheolohiia*, 1, 107-119 [in Ukrainian].
- Otroshchenko, V.V. (2001). *Problemy periodyzatsii kultur serednoi ta piznoi bronzы pivdnoi Skhidnoi Yevropy (kulturno-stratyhrafichni zistavlennia)* [Problems of periodization of middle and late bronze cultures in southern Eastern Europe (cultural-stratigraphic comparisons)]. Kyiv: IA NANU [in Ukrainian].
- Otroshchenko, V.V., Rassamakin, Yu.Ya., & Chernykh, L.A. (2008). Doba bronzы na terenakh Ukrainy [Day of bronze on the territory of Ukraine]. In *Ukraina. Khronolohiia rozvytku* [Ukraine. Chronology of development] (Vol.1, pp. 219-331). Kyiv: KVShTs [in Ukrainian].
- Petrenko, V.G. (1991). Kurgan bronzovogo veka u s. Starye Belyary [Bronze age mound in with. Old Belyary]. In *Voronovka II. Poselenie pozdnebronzovogo veka v Severo-Zapadnom Prichernomore* [Voronovka II. Late Bronze Age settlement in the North-Western Black Sea Region] (pp. 77-91). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Pislarii, I.A. (1983). *Kultura mnogovalikovoї keramiki Vostochnoi Ukrainy* [Multi-pottery culture Eastern Ukraine] (Eztended abstract of candidate's thesis). Institut arkeologi AN SSSR, Moscow [in Russian].
- Pustovalov, S.Zh. (1995). O vozmozhnosti rekonstruktsii soslovno-kastovoi sistemy po arkeologicheskim materialam [On the possibility of reconstruction of caste system according to archaeological materials]. In G.N. Toshchev (Ed.), *Drevnosti stepnogo Prichernomoria i Kryma* [Antiquities of the steppe Black Sea and Crimea] (Vol. 5, pp. 21-35). Zaporozhe: Zaporozhskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].
- Pustovalov, S.Zh. (2000). Etnosotsialna kharakterystyka yamnoho suspilstva Pivnichnoho Prychornomor'ia [Ethno-social characteristic of the pit society of the Northern Black Sea region]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istoriiia*, 18, 156-165 [in Ukrainian].
- Pustovalov, S.Zh. (2003). Analiz radiokarbonnykh dat iz pogrebenii iamnoi i katakombnoi obshchnosti, opublikovannykh v BPS No. 7 1999 [Analysis of radiocarbon dates from burials of the pit and catacomb communities, published in BPS No. 7 1999]. *Vita Antiqua*, 5-6, 45-59 [in Russian].
- Rychkov, N.A. (2002). K voprosu o sosushchestvovanii nositelei iamnoi i katakombnoi kultur [To the question of the coexistence of carriers of the pit and catacomb cultures]. In *Drevneishie obshchnosti zemledeltcev i skotovodov Severnogo Prichernomoria (V tys. do n. e. – V v. n. e.)* [The oldest community of farmers and herders of the Northern Black Sea region (V millennium BC. E. – V century. E. E.)], Proceedings of the 3rd Internetal Conference (pp. 120–122). Tiraspol: PGU [in Russian].
- Sanzharov, S.N. (2011). Finalnokatakombnye materialy poseleniia Zaozernoie I v Podontsove i nekotorye voprosy interpretatsii pozdneishikh katakombnykh pamiatnikov [Final catacomb materials of the Zaozernoie I settlement in Podontsovye and some questions about the interpretation of later catacomb monuments.]. In *Materialy ta doslidzhennia z arkeolohii Skhidnoi Ukrainy* [Materials and Research on Archeology of Eastern Ukraine] (pp. 164-177). Lugansk: SNU [in Russian].

- Savva, E.N. (1992). *Kultura mnogovalikovoi keramiki Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechia* [Culture of multi-pottery ceramics of the Dniester-Prut interfluve]. Kishinev: Shtiintca [in Russian].
- Subbotin, L.V. (2013). *Kultura mnogovalikovoi keramiki* [Multi-pottery culture]. In I.V. Bruiako, T.L. Samoiloova (Eds.), *Drevnie kultury Severo-Zapadnogo Prichernomoria* [Ancient cultures of the North-Western Black Sea region] (pp. 276-292.). Odessa: SMIL [in Russian].
- Szmyt, M. (1999). *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe 2960–2350 BC* [Monograph]. Poznań: Adam Mickiewicz University [in English].
- Toshev, G. (2013). In the West of the Catacomb Area. In A. Koško (Ed.), *The Ingul–Donets Early Bronze Civilization As springboard for Transmission of Pontic Cultural Patterns to the Baltic Drainage Basin 3200– 1750 BC* (Vol. 18, pp. 72-85). Poznań: Baltic-Pontic Studies [in English].
- Toshchev, G.N. (1979). O kulturno-khronologicheskom sootnoshenii iamnykh i katakombnykh pogrebenii v Severo-Zapadnom Prichernomorie [On the cultural and chronological ratio of pit and catacomb burials in the North-Western Black Sea Region]. In *Problemy epokhi bronzy iuga Vostochnoi Evropy* [Problems of the Bronze Age of the South of Eastern Europe], Abstracts of Papers (pp. 36-37). Donetsk [in Russian].
- Toshchev, G.N. (1987). *Srednii period bronzovogo veka Iugo-Zapada SSSR* [Middle period of the Bronze Age of the South-West of the USSR]. Zaporozhe. Deponirovano v INION AN SSSR 19.06.1987, № 29903 [in Russian].
- Toshchev, G.N., & Sapozhnikov, I.V. (1990). Kurgannaia gruppa u stantcii Frikatsei [Kurgannaya group at the station Frikatsei]. *Drevnosti stepnogo Prichernomoria i Kryma*, 1, 13-31 [in Russian].
- Vetchynnykova, N.E. (1996). Pokhovannia epokhy bronzy z kurhaniv poblyzu s. Strumok Odeskoi oblasti [Burial of the Bronze Age from the burial mounds near the village. Branch of the Odessa region]. *Arkheolohiia*, 1, 141-146 [in Ukrainian].

Список скорочень

- ДСПК – Древности степного Причерноморья и Крыма
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
Наукові записки НаУКМ – Наукові записки Національний університет "Києво-Могилянська академія".
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму
BPS – Baltic-Pontic Studies

UDC 930.85(477.7-16)"637"

Svitlana Ivanova,

*Leading Researcher,
Institute of Archeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
svi1956@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3318-8244>*

Hennadii Toshchev,

*Associate Professor
at the Department of History of Ukraine,
Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine
gennadt1951@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6712-2828>*

BRONZE AGE OF NORTH-WESTERN BLACK SEA REGION: CHRONOLOGY OF CULTURE AND POSSIBILITY OF CONTACTS

The main objective of the study is to examine the chronology and possible contacts of cultures contacts of Early and Middle Bronze Age in the North-Western Black Sea region (Pit Grave, Catacomb, Babino cultures), which have been reflected in archaeological data.

The research methodology is based on dialectic approach toward the analysis and synthesis in exploration of ancient communities with considering an uneven historic development, acknowledgement of close inter-connection between Palaeecological and historic processes, possibility of reflection of convergent tendencies at historic way of bearers of archaeological cultures. Comparative-historic and chronological methods and extrapolative one have been applied for the reconstruction of historic situation and cultural-historic processes, of revealing of general and peculiar features in historic development of the population of the North-Western Black Sea region in the end of the III millennium BC.

The scholar novelty includes the argumentation of chronological position and possibilities of cultural contacts of three cultural communities of Bronze epoch – Pit, Catacomb and Babino ones. The possibility of “contact period” existence is confirmed by some common features of burial rite and pottery shapes.

The conclusion is that during Bronze epoch the population of Budzhak and Catacomb cultures of the North-Western Black Sea region developed simultaneously for a long time (XXV-XX centuries BC) and became a component of Babino – cultural circle. The final of the III millennium BC is connected with the settlement and contacts of three cultures – the failing Budzhak and Catacomb ones and newcomer Babino culture and also with their further symbiosis, inclusion of the North-Western Black Sea region into Western periphery of Babino – cultural circle.

Key words: the North-Western Black Sea region, Budzhak culture, Catacomb culture, Babino culture, Bronze Age.

УДК 930.85(477.7-16)"637"

Светлана Иванова,

ведущий научный сотрудник,

Институт археологии НАНУ,

Киев, Украина

svi1956@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3318-8244>**Геннадий Тощев,**

доцент кафедры истории Украины,

Запорожский национальный университет,

Запорожье, Украина

gennadt1951@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6712-2828>

БРОНЗОВЫЙ ВЕК СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ: ХРОНОЛОГИЯ КУЛЬТУР И ВОЗМОЖНОСТЬ КОНТАКТОВ

Целью статьи является рассмотрение хронологии и возможных контактов культур ранней и средней бронзы Северо-Западного Причерноморья (ямная, катакомбная, бабинская), которые проявились в археологических материалах.

Методы исследования базируются на диалектическом подходе к анализу и синтезу в изучении давних обществ, с учетом неравномерности исторического развития, признании тесной взаимосвязи между палеоэкологическими и историческими процессами, возможности проявления конвергентных тенденций на историческом пути носителей археологических культур. Для реконструкции исторической ситуации и культурно-исторических процессов, выявления общего и частного в историческом развитии населения Северо-Западного Причерноморья в конце III тыс. до н.э. применяются сравнительно-исторический и хронологический методы, метод экстраполяции.

Научная новизна результатов заключается в обосновании хронологической позиции и возможности культурных контактов трех культурных обществ бронзовой эпохи – ямной, катакомбной и бабинской. Возможность существования «контактного периода» подтверждается общностью некоторых черт погребального обряда и форм керамики.

Выводы: В эпоху бронзы население буджакской и катакомбной культур Северо-Западного Причерноморья развивалось параллельно на протяжении долгого времени (XXV-XX вв. до н.э.) и стало составной частью культурного круга Бабино. Финал III тыс. до н.э. связан с одновременным проживанием и контактами населения трех культур: угасающих буджакской и катакомбной – и пришедшей бабинской, а также их дальнейшим симбиозом, включением Северо-Западного Причерноморья в западную периферию культурного круга Бабино.

Ключевые слова: Северо-Западное Причерноморье, буджакская культура, катакомбная культура, бабинская культура, эпоха бронзы.